

2. Bahr H. Das junge Österreich // G. Wunberg. Die Wiener Moderne. Literatur, Kunst und Musik zwischen 1890–1910. Stuttgart, 1981. S. 287–310.
3. Bahr H. Die Überwindung des Naturalismus // G. Wunberg. Die Wiener Moderne. Literatur, Kunst und Musik zwischen 1890–1910. Stuttgart, 1981. S. 199–205.
4. Bahr H. Zehn Jahre // G. Wunberg. Die Wiener Moderne. Literatur, Kunst und Musik zwischen 1890–1910. Stuttgart, 1981. S. 666–672.
5. Dangel-Pelloquin E. Das Junge Wien // J. Werlitz. Hofmannsthal-Handbuch. Leben – Werk – Wirkung. J.B. Metzler, 2016. S. 47–49
6. Hermann Bahr, Arthur Schnitzler. Briefwechsel, Aufzeichnungen, Dokumente 1891–1931 [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу : <https://bahrschnitzler.acdh.oeaw.ac.at/index.html>. Дата доступу : 17.03.2019.
7. Rieckmann J. Aufbruch in die Moderne. Die Anfänge des Jungen Wien. Frankfurt a. M., 1985. 213 S.

Хвясцько С. Г. (Гродна)

Марфаналагічныя сродкі словаўтварэння як прадмет лінгвістычнага даследавання і апісання

У рускім і беларускім мовазнаўстве праблема марфаналагічных сродкаў словаўтварэння з’яўляецца ўжо ў асноўным распрацаванай. У акадэмічных граматыках рускай і беларускай моў прадстаўлена класіфікацыя марфаналагічных сродкаў словаўтварэння і раскрываецца сутнасць адпаведных паняццяў [14, с. 413–415; 2, с. 216–217; 7, с. 49–54]. Так, паводле «Русской грамматики»-80 сярод марфаналагічных пераўтварэнняў матывавальнай асновы адрозніваюцца пераўтварэнні лінейныя і нелінейныя. Да лінейных пераўтварэнняў адносяцца ўсячэнне і нарашчэнне асновы [14, с. 414]. Да нелінейных пераўтварэнняў матывавальнай асновы адносяцца чаргаванне і мена націску [14, с. 414]. Асобнае месца ў «Русской грамматике»-80 адведзена марфаналагічнай з’яве сумяшчэння морфаў [14, с. 414].

Трэба адзначыць, што існуючы погляд на марфаналагічныя сродкі словаўтварэння склаўся ў сучасным усходнеславянскім мовазнаўстве не адразу. Так, на працягу амаль усяго мінулага стагоддзя прадметам дыскусіі з’яўляліся пытанні, звязаныя з усячэннем і інтэрфіксацыяй. Грунтоўна вывучэннем гэтых з’яў у сферы словаўтварэння рускай мовы займаліся Д. С. Ворт, А. В. Ісачанка, А. А. Земская, В. Б. Касевіч, М. Ц. Папова, І. С. Улуканаў, у сферы словаўтварэння беларускай мовы – П. П. Шуба, М. С. Васілеўскі, Л. М. Шакун. Аналіз поглядаў беларускіх лінгвістаў на марфаналагічныя з’явы ў сферы словаўтварэння беларускай мовы прадстаўлены ў артыкуле Н. М. Гардзей «Морфонология в белорусском языкознании: период становления» [4].

Усячэнне ўпершыню было разгледжана ў рабоце Р. О. Якабсона «Russian conjugation» [16], які сфармуляваў галоўнае марфаналагічнае правіла спалучэння ўтваральнай асновы і дэрывацыйнага суфікса

ў структуры вытворнага слова: «любая марфема, якая заканчваецца на галосную, страчвае гэту галосную перад суфіксам, які пачынаецца на галосны» [16, с. 159]. Праблема ўсячэння ў яе тэарэтычным аспекце разглядалася таксама ў рабоце А. В. Ісачанкі «Роль усечения в русском словообразовании» [6]. Даследчык называе ўсячэннем «аўтаматычную “ампутацыю” суфікса ўтваральнай асновы» [6, с. 96]. У якасці прыкладаў ён аналізуе такія тыпы ўсячэння, як «ліквідацыя падвоеных суфіксаў», напрыклад, суфіксаў *-ов, -ск*: *Сувóров* → *сувóровец*, *Томск* → *то́мский* [6, с. 97], разглядае дэрывацыйную структуру назоўнікаў тыпу *растрáтчик, вклáдчик, развéдчик, литéйщик*, у якіх першы суфікс усякаецца перад другім суфіксам. Рэгулярнае ўсячэнне апошняга суфікса асновы даследчык называе марфалагічным усячэннем [6, с. 103].

Услед за прафесарам А. В. Ісачанка праблему ўсячэнняў у рускім словаўтварэнні разглядае Д. С. Ворт [3]. Ён пашырае ўяўленне пра тыпы ўсячэнняў і вызначае асноўныя праблемы, якія звязаны з вызначэннем іх марфалагічнага статусу. Усячэнні ў рускім словаўтварэнні могуць быць фаналагічнымі і фанамарфалагічнымі. Усячэнне можна лічыць фаналагічным толькі ў тым выпадку, калі ўсякаецца сегмент, які не з’яўляецца марфемай, напрыклад, *вытихнутъ* → *вытихнизм*, дзе фанема */n/* захоўваецца, а фанема */u/* знікае перад марфемай {’izm}, прычым абедзве фанемы ўваходзяць у склад суфікса {ni} са значэннем аднакратнасці. Фанамарфалагічнае ўсячэнне – самы прадуктыўны тып усячэння. Гэты тып характэрны для выпадкаў, калі вынікам словаўтваральнай аперацыі аказваецца бясуфіксная аснова з фаналагічнай структурай, характэрнай звычайна для каранёвых марфем, напрыклад, *троллейбус* → *тролл*, *трансформатор* → *транс*. Найбольш істотныя тэарэтычныя высновы Д. С. Ворты заключаюцца, па-першае, у тым, што «марфемнасць патрэбна лічыць не абсалютнай якасцю, а кантынуумам прамежкавых станаў», і, па-другое, у тым, што «статус часткі, якая ўсякаецца, часта менш важны, чым статус таго, што застаецца пасля ўсячэння» [3, с. 93]. А. А. Земская таксама разглядае ўсячэнне як адзін з асноўных марфаналагічных сродкаў словаўтварэння ў рускай мове [5]. Яна размяжоўвае два тыпы ўсячэнняў: марфаналагічнае і фаналагічнае. Як правіла, функцыя ўсячэнняў – ліквідаваць збег зычных і галосных на марфемным шве.

І. С. Улуханаў у сваім артыкуле «О видах усечения основ мотивирующих слов в русском словообразовании» [15] пашырае класіфікацыю ўсячэнняў. Ён вылучае морфныя і няморфныя ўсячэнні ў залежнасці ад таго, з’яўляецца фіналь, якая ўсякаецца, морфам ці часткай морфа, субстытутыўныя

ці несубстытутыўныя ўсячэнні, у залежнасці ад таго, ці з'яўляецца на месцы гэтага морфа іншы морф, каранёвыя, посткаранёвыя, постфлексійныя і перадкаранёвыя ўсячэнні, у залежнасці ад таго, дзе знаходзіцца фіналь, якая ўсякаецца, напрыклад, *засолить* → *засол* (морфнае, несубстытутыўнае, посткаранёвае), *Ленинград* → *ленинградец* → *ленинградка* (морфнае, субстытутыўнае, посткаранёвае) [15, с. 99–105]. В. Б. Касевіч вылучае наступныя марфаналагічныя сродкі словаўтварэння: альтэрнацыі (чаргаванні), элізіі (апушчэнне адной ці больш фанем), аўгментацыі (дабаўленне адной ці больш фанем) і метатэзы (перастаноўка фанем). Элізія, у сваю чаргу, падзяляецца на ўсячэнне (пачатковых і канцавых фанем) і дыэрэзу (сярэдных фанем).

Для рускай і іншых славянскіх моў асабліва характэрныя і важныя элізіі-ўсячэнні. В. Б. Касевіч сцвярджае, што ёсць толькі адзін від усячэння – марфаналагічны, таму што «ўсячэнне заўсёды адбываецца ў пэўным кантэксте, а абумоўленасць кантэкстам характэрна толькі марфаналагічным з'явам» [8, с. 55]. Марфаналагічныя з'явы могуць быць аўтаматычнымі (умова змены экспанента марфемы носіць фаналагічны характар), неаўтаматычнымі рэгулярнымі (умова змены экспанента марфемы носіць марфалагічны характар) і неаўтаматычнымі ўзуальнымі (умова змены экспанента марфемы носіць лексічны характар) [8].

Ідэя вылучэння ў слове спалучальных элементаў – інтэрфіксаў – належыць М. С. Трубяцкому, а сам тэрмін «інтэрфікс» прапанаваў А. М. Сухоцін. Існуюць і іншыя назвы гэтай з'явы: «пустыя морфы», «устаўкі», «пракладкі», «фарматывы».

Пытанне аб інтэрфіксах як марфаналагічным сродку словаўтварэння ў рускай мове ўпершыню было выкладзена А. А. Земскай [5]. Аднак не ўсе вучоныя вылучаюць інтэрфіксы ў складзе слова. Так, Л. Ф. Магільнік адзначае, што «інтэрфіксамі ўмоўна можна назваць толькі злучальныя галосныя ў складаных словах», а ўсё астатняе – гэта суфіксы [12, с. 37], У. У. Лапацін называе іх «часткай суфіксальнага морфа» ці субморфамі [11, с. 59], субморфамі называе іх і В. Б. Касевіч [8]. У складзе афіксальнай марфемы разглядае інтэрфікс А. С. Кубракова [10].

Некаторыя навукоўцы лічаць інтэрфіксы часткай вытворных суфіксаў. У нейкай ступені кампрамісны погляд на інтэрфіксы выказвае М. Ц. Папова. Яна разглядае інтэрфіксы з пункту гледжання фанемнага складу і дзеліць іх на дзве групы: 1) інтэрфіксы, якія маюць адпаведнасць з фанемнай арганізацыяй словаўтваральнага суфікса; 2) інтэрфіксы, якія не маюць такой адпаведнасці. Інтэрфіксы першай групы валодаюць вызначаным дэравацыйным значэннем і павінны быць

уклучаны ў склад словаўтваральнага фарманта, інтэрфіксы другой групы даследчыца прапануе кваліфікаваць як нарашчэнне на ўтваральнай аснове [13, с. 332].

Адзначым, аднак, што ў «Русской грамматике»-80 інтэрфіксацыя не разглядаецца як марфаналагічны сродак словаўтварэння, хаця тэрміны інтэрфікс і інтэрфіксацыя ўжываюцца ў ёй, – але толькі ў дачыненні да слоў, утвораных спосабам складання: руск.: *лесостень*, *двуокись*. Такое ж самае прадстаўленне інтэрфіксаў і інтэрфіксацыі ў «Беларускай граматыцы»-85: белар. *серавадарод*, *самаадукацыя*.

Варта звярнуць увагу на тое, што ні ў рускіх, ні ў беларускіх акадэмічных граматыках не адзначаюцца спецыяльна такія марфаналагічныя сродкі словаўтварэння, як вакалізацыя дэрывацыйнага фарманта (лінейны сродак) і сцяжэнне фанем, або фаналагічная кандэнсацыя (нелінейны сродак). Між тым, і для рускай, і для беларускай моў гэтыя сродкі з’яўляюцца істотнымі, таму што і адна, і другая мовы з’яўляюцца мовамі фузійнага тыпу.

Вакалізацыя словаўтваральнага суфікса як марфаналагічны сродак словаўтварэння ў рускай мове апісваецца ў рабоце А. А. Земскай [5]. Вакалізацыя словаўтваральнага суфікса – гэта чаргаванне фаналагічнага нуля з галоснай фанемай, што выконвае спалучальную функцыю, на стыку асновы і данага суфікса, напрыклад, суфікс *-ств-* рэалізуецца ў аламорфе *-еств-* пасля асноў на *ж, ч, ш, щ*: руск. *вельмóж(а) → вельмóж-еств-о*, *ловкáч → ловкáч-еств-о*, *торгáш → торгáш-еств-о*, *товáришч → товáришч-еств-о* [5, с. 132–133].

На з’яву сцяжэння фанем, або фаналагічнай кандэнсацыі, на стыку ўтваральнай асновы і словаўтваральнага фарманта асабліваю ўвагу звярталі беларускія даследчыкі П. П. Шуба, Л. М. Шакун, М. С. Васілеўскі, як марфаналагічны сродак словаўтварэння сцяжэнне зычных падаецца і ў «Школьным словаўтваральным слоўніку беларускай мовы» [1, с. 5].

Сцяжэнне фанем – гэта марфаналагічны механізм кампрэсіі, або спрашчэння кансанантных груп, сутнасць якога заключаецца ў тым, што суседнія фанемы, розныя паводле спосабу ўтварэння, аб’ядноўваюцца ў адну фанему з дзвюма фазамаі артыкуляцыі. Вынікам фаналагічнай кандэнсацыі на стыку ўтваральнай асновы і словаўтваральнага суфікса заўсёды аказваецца фузія – такое спалучэнне марфем, пры якім наступная марфема, а іменна, суфікс, часткова паглынаецца папярэдняй марфемай і лінейная сегментацыя словаформы становіцца немагчымай [10, с. 563–564], напрыклад: *мужык* + *-ск-* → *мужыцкі* // *мужик* + *-ск-* → *мужицкий*.

Такім чынам, і вакалізацыя словаўтваральнага фарманта, і фаналагічная кандэнсацыя на стыку ўтваральнай асновы і словаўтваральнага суфікса – непазбежныя марфаналагічныя спадарожнікі словаўтварэння ў мовах фузійнага тыпу.

Калі задачу тэарэтычнага асэнсавання марфаналагічных сродкаў словаўтварэння можна лічыць у дастаткова высокай ступені вырашанай у беларускім і рускім мовазнаўстве, то задача лінгвістычнага прадстаўлення (апісання) марфаналагічных фактаў, што спадарожнічаюць дэрывацыйным працэсам, па-ранейшаму застаецца актуальнай, хаця і зроблена лінгвістамі ў гэтым кірунку ўжо вельмі многа.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Бардовіч А. М. Школьны словаўтваральны слоўнік беларускай мовы. Мінск : Аверсэв, 2006. 512 с.
2. Беларуская граматыка : у 2 ч. / рэдкал.: М. В. Бірыла [і інш.]. Мінск : Навука і тэхніка, 1985. Ч.1 : Фаналогія. Арфаграфія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск / А. І. Падлужны [і інш.]. 1985. 431 с.
3. Ворт Д. К типологии усечения // Д. Ворт. Очерки по русской филологии. М. : Индрик, 2006. С. 86–95.
4. Гордей Н. Н. Морфонология в белорусском языкознании : период становления // Ученые записки УО «ВГУ им. П.М. Машерова» : сборник научных трудов. Витебск : УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2011. Т. 11. – С. 142–155
5. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование. М. : Просвещение, 1973. 304 с.
6. Исаченко А. В. Роль усечения в русском словообразовании // International journal of Slavic linguistics and poetics. 1972. XV. P. 95–125.
7. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А. А. Лукашанец. Мінск : Беларус. навука, 2007. 351 с.
8. Касевич В. Б. Морфонология. Л. : Изд-во ЛГУ, 1986. 160 с.
9. Кубрякова Е. С. Морфонология в описании языков. М. : Наука, 1983. 119 с.
10. Лингвистический энциклопедический словарь / Ин-т языкознания АН СССР ; редкол. : Н. Д. Арутюнова [и др.] ; гл. ред. В. Н. Ярцева. М. : «Советская энциклопедия», 1990. 685 с.
11. Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфемика: Проблемы и принципы описания. М. : Наука, 1977. 316 с.
12. Могильник Л. Ф. Явище вставки звуків [інтерфіксації] у процесі деривації відінфінітивних іменників на *-ство* в давньоруській і східнослов'янських мовах // Укр. мовознавство. 1981. Вип. 9. С. 36–48.
13. Попова М. Т. Некоторые закономерности фонемного состава интерфиксов [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу : <https://cyberleninka.ru/article/v/nekotorye-zakonomernosti-fonemnogo-sostava-interfiksov.pdf>. Дата доступу : 21.03.2019.
14. Русская грамматика : в 2 т. / под ред. Н. Ю. Шведовой. Т. I : Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. М. : Изд-во «Наука», 1980. 783 с.

15. Улукханов И. С. О видах усечения основ мотивирующих слов в русском словообразовании // Развитие современного русского языка. 1972. Словообразование. Членимость слова / Академия наук СССР, Ин-т русского языка; отв. ред. Е. А. Земская. М. : Наука, 1975. С. 95–113.

16. Jakobson R. Russian conjugation // Word. 1948. V. IV. № 3. P. 155–167.

Чарнавокая А. М. (Мінск)
Тыпалогія жаночых вобразаў
у беларускай прозе першай паловы XX ст.

Канец XX – пачатак XXI ст. – час імклівага развіцця гендарных даследаванняў, што абумовіла пашырэнне цікавасці літаратуразнаўцаў да жаночых вобразаў. У навуковых выданнях рэгулярна з’яўляюцца публікацыі, дзе аналізуюцца і супастаўляюцца найбольш канцэптуальныя, адметныя жаночыя вобразы. Ад разгляду адзінкавых вобразаў даследчыкі імкнуцца перайсці да больш шырокага, панарамнага разгляду, на багатым літаратурным матэрыяле (творах пэўнага гістарычнага перыяду, жанру ці мастацкага кірунку) вызначыць асноўныя тэндэнцыі рэпрэзентацыі жаночага вобраза, спецыфіку канструявання, мадэлявання, аб’ектывацыі і праблематызацыі феміннай ідэнтычнасці.

Безумоўна, імкненне сістэматызаваць і супаставіць вялікую колькасць разнародных аб’ектаў у якасці першачарговага, абавязковага этапу прадугледжвае іх стратыфікацыю і тыпалогію. Існуе некалькі дзясяткаў тыпалогій вобразаў-персанажаў (больш падрабязна гл. [2]), але не кожная з іх з’яўляецца актуальнай для даследавання літаратуры канкрэтнага перыяду.

Як правіла, асновай тыпалогіі жаночых вобразаў у мастацкай прозе з’яўляюцца: аўтарскае стаўленне да персанажаў; вызначэнне псіхалагічных, сацыяльных, сацыяльна-гістарычных тыпаў; сюжэтная функцыя персанажаў.

Што тычыцца работ беларускіх літаратуразнаўцаў, то вельмі часта жаночыя вобразы аб’ядноўваюцца ў адну групу для аналізу і супастаўлення на падставе **выяўлення аўтарскай інтэнцыі**, вызначэння **асноўнай мастацкай функцыі** персанажаў, іх **канцэпцыі** ці, словамі М. Бахціна, «мастацкага задання».

Такі падыход бачыцца прадуктыўным для распрацоўкі **генерычнай тыпалогіі** жаночых вобразаў, а таму патрабуе канкрэтызацыі. Безумоўна, тыпалагізацыя персанажаў на падставе вызначэння іх мастацкай функцыі грунтуецца на добра вядомых тэарэтычных падыходах, карэлюе з тыпалогіямі, якія стала выкарыстоўваюцца